

Συμβάσεις και ορθολογικός συντονισμός

Κωνσταντίνος Αναγνωστόπουλος*

Περίληψη

Οι συμβάσεις είναι κεντρικής σημασίας για τη ρύθμιση της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, επειδή αίρουν τις αμφισημίες σε καταστάσεις που χαρακτηρίζονται αφενός από σύγκλιση των συμφερόντων των εμπλεκομένων προσώπων και, αφετέρου, από στρατηγική αβεβαιότητα και έλλειψη επικοινωνίας. Η καθιέρωση των συμβάσεων αποδεικνύει ότι η ορθολογικότητα των δρώντων είναι ανεπαρκής όταν επιδιώκουν να συντονίσουν τη δράση τους. Στην εργασία, αφού αναλυθούν οι καταστάσεις συντονισμού και η μοντελοποίησή τους με τα παίγνια συντονισμού, σχολιάζονται οι ιδιότητες των συμβάσεων. Εξετάζονται επίσης οι γνωστικές διεργασίες καθώς και ορισμένες δυναμικές πτυχές του συντονισμού της δράσης σε καταστάσεις συνεργασίας.

1. Εισαγωγή

Κτυπάει το τηλέφωνό σας, σηκώνετε το ακουστικό και από την άλλη άκρη της γραμμής ακούγεται η φωνή ενός φίλου σας. Αρχίζετε να συνομιλείτε όταν ξαφνικά πέφτει η γραμμή. Πώς μπορεί να συνεχιστεί η συζήτηση; Η επικοινωνία είναι ανέφικτη αν ο ένας περιμένει να τηλεφωνήσει ο άλλος ή αν και οι δύο επιχειρήσετε να τηλεφωνήσετε ταυτόχρονα, αφού η γραμμή θα είναι κατειλημμένη. Πρέπει, επομένως, να τηλεφωνήσει οπωσδήποτε μόνον ο ένας από τους δύο. Στην πράξη φυσικά το αδιέξοδο είναι ανύπαρ-

* Επίκουρος καθηγητής στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

κτο: όλοι γνωρίζουν ότι «οφείλει» να ξανακαλέσει όποιος τηλεφώνησε. «Σιωπηρός (tacit) συντονισμός» κατά τον T. C. Schelling, άρση του αδιεξόδου με την καθιέρωση μιας «σύμβασης» κατά τον D. K. Lewis, η διακοπείσα τηλεφωνική επικοινωνία είναι αντιπροσωπευτική μιας κλάσης προβλημάτων συντονισμού και συλλογικής δράσης με ιδιάζοντα χαρακτηριστικά.¹ Όπως οι οδηγοί δύο αντιθέτως κινούμενων αυτοκινήτων που πρέπει να αποφασίσουν αν θα πάνε δεξιά ή αριστερά για να αποφύγουν τη σύγκρουση, οι δύο συνομιλητές επιθυμούν να εναρμονίσουν τις ενέργειές τους διότι τα συμφέροντά τους συγκλίνουν και οι προτιμήσεις τους όσον αφορά τα αποτελέσματα είναι παρόμοιες. Ωστόσο, ο συντονισμός αντιμετωπίζει εγγενείς δυσκολίες επειδή η επικοινωνία μεταξύ των εμπλεκομένων είναι ατελής ή παντελώς αδύνατη. Όσο ορθολογική κι αν είναι, η ανάλυση της κατάστασης δεν μπορεί να καταλήξει στη λήψη απόφασης διότι, αφενός, υπάρχουν πολλά ισοδύναμα σημεία ισορροπίας και, αφετέρου, οι αποφάσεις διέπονται από στρατηγική αβεβαιότητα, δεδομένου ότι κάθε επιλογή του ενός εξαρτάται από την επιλογή του άλλου.

Παραταύτα, στην πράξη τέτοια προβλήματα συντονισμού λύνονται αρκετά αποτελεσματικά, ισχυρίζεται ο T. C. Schelling,² επειδή καθένας προσαρμόζει τις προσδοκίες του όταν γνωρίζει ότι και οι άλλοι επιδιώκουν τον ίδιο στόχο. Η απροσδιοριστία αίρεται από την εδραίωση συμβάσεων σε έναν πληθυσμό, μια συλλογική γνώση που επιβάλλει κανονικότητα στη δράση. Σχεδόν όλοι πιστεύουν ότι οι άλλοι συμμορφώνονται με τη σύμβαση και τούτη η πεποίθηση παρέχει στον καθένα ισχυρούς λόγους να συμμορφωθεί με αυτή, διότι έτσι εξυπηρετείται το προσωπικό του συμφέρον.

Στο κείμενο αυτό διερευνάται ο συντονισμός των ενεργειών ανεξάρτητων δρώντων μέσω των συμβάσεων οι οποίες, αποκρυσταλλωμένες σε κανόνες και πρότυπα, λειτουργούν ρυθμιστικά σε πληθώρα καταστάσεων της κοινωνικής και οικονομικής ζωής:³ η χρήση λέξεων με το συμβατικό τους νόημα και η επιστημονική ορολογία, οι κανόνες οδικής συμπεριφοράς, οι συμβατικοί κώδικες ντυσίματος· τα διάφορα είδη χρημάτων και πιστώσεων, τα βιομηχανικά και τεχνολογικά πρότυπα, οι λογιστικοί κανόνες και τα οικονομικά συμφωνητικά, οι μισθολογικές συμβάσεις⁴ (το μεροκάματο των πέντε δολαρίων του H. Ford, η σύνδεση μισθού με την παραγωγικότητα), η σταθερή προμήθεια κτηματομεσιτών ανεξαρτήτως της οικονομικής συγκυρίας.⁵

Η εργασία χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Η πρώτη και δεύτερη εστιάζονται αντιστοίχως στο έργο του T. C. Schelling και του φι-

λόσοφου D. K. Lewis, οι οποίοι έθεσαν ουσιαστικά το πρόβλημα του συντονισμού της δράσης. Η επιλογή αυτή δεν υπαγορεύεται από πρόθεση ανασκόπησης του θέματος, αλλά από την αναγνώριση ότι οι απαντήσεις τους, είτε ρητές, είτε υπαινικτικές, εξακολουθούν να αποτελούν σταθερή αναφορά στις προσεγγίσεις των συμβάσεων, τόσο για την οξύνοια των λύσεων που πρότειναν όσο και για τη διαφορετική οπτική τους γωνία: ο T. C. Schelling επικεντρώνεται πρωτίστως στις γνωστικές διαδικασίες που οδηγούν σε άρση του αδιεξόδου σε καταστάσεις συντονισμού της δράσης, ενώ ο D. K. Lewis εστιάζεται κυρίως στην ανάλυση των ιδιοτήτων μιας θεσπισμένης σύμβασης. Τέλος, στην τρίτη ενότητα εξετάζονται μηχανισμοί που χρησιμοποιούνται σε μη επαναλαμβανόμενες και σε επαναλαμβανόμενες καταστάσεις συντονισμού της δράσης, οι οποίες μοντελοποιούνται αντιστοίχως με τα παίγνια-άπαξ και με τα εξελικτικά παίγνια.⁶

2. Ο συντονισμός της δράσης

2.1 Ο σιωπηρός συντονισμός

Ο T. C. Schelling χρησιμοποιεί ως τυπικό παράδειγμα τον περιορισμένο πόλεμο, προκειμένου να αναλύσει τις καταστάσεις στις οποίες οι εμπλεκόμενοι έχουν συγχρόνως και κοινά και συγκρουόμενα συμφέροντα. Εξ ορισμού, ο περιορισμένος πόλεμος είναι σαφώς οριοθετημένος αλλά το ζητούμενο είναι ο προσδιορισμός αυτών των ορίων. Η δυσκολία στο να προσδιοριστούν τα όρια απορρέει πρωτίστως από την έλλειψη επικοινωνίας, η οποία περιορίζει τη δυνατότητα άμεσων διαπραγματεύσεων μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών. Η ανάγκη και η σημασία της «σιωπηρής διαπραγμάτευσης» ή του «σιωπηρού συντονισμού» καλύπτει ακριβώς όλες τις περιπτώσεις στις οποίες απαιτείται συντονισμός, όταν η επικοινωνία είναι ατελής ή αδύνατη.

Τα χαρακτηριστικά του σιωπηρού συντονισμού γίνονται εμφανέστερα στην ακραία περίπτωση που ούτε η επικοινωνία είναι δυνατή, ούτε υπάρχουν αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα. Ο T. C. Schelling πραγματοποίησε ορισμένα πειράματα σε ομάδες ατόμων προκειμένου να εντοπίσει τις χρησιμοποιούμενες νοητικές διεργασίες για την επίτευξη συντονισμού. Σε ένα από αυτά, για παράδειγμα, ζητήθηκε να επιλεγεί ένας από τους αριθμούς 7, 100, 13,

261, 99 και 555, και τα άτομα θα κέρδιζαν αν επέλεγαν όλα τον ίδιο αριθμό. Το 90% των απαντήσεων ήταν ένας από τους τρεις πρώτους αριθμούς. Ο αριθμός 7 ήταν πρώτος με μικρή διαφορά από τον αριθμό 100, ενώ ο 13 ήταν τρίτος στις προτιμήσεις.

Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των πειραμάτων είναι ότι δεν υπάρχει σωστή και λάθος απάντηση: όλες οι απαντήσεις είναι σωστές και *a priori* ισοδύναμες. Ωστόσο, οι απαντήσεις των ερωτηθέντων συνέκλιναν σε ορισμένες επιλογές – «εστιακά σημεία» κατά τον T. C. Schelling οι οποίες κατά κάποιον τρόπο "προεξέχουν", "δεσπόζουν" ανάμεσα στο σύνολο των δυνατών επιλογών.⁷ Φαίνεται καταρχάς ότι μια τέτοια προεξοχή εξαρτάται από τη συγκυρία και από το ποιοι είναι οι εμπλεκόμενοι, και ότι χαρακτηρίζεται από κάποιο είδος μοναδικότητας η οποία αίρει την αμφισημία.

Όσον αφορά τις γνωστικές διεργασίες, ο T. C. Schelling σημειώνει πως σε καταστάσεις στις οποίες άτομα προσπαθούν να συντονίσουν τις προθέσεις ή προσδοκίες τους με άλλα άτομα για τα οποία γνωρίζουν ότι επιδιώκουν το ίδιο, οι λύσεις αυτές βρίσκονται περισσότερο με τη φαντασία παρά με τη λογική: μπορεί να εξαρτώνται από την αναλογία, τη συμμετρία, την αισθητική ή τη γεωμετρική διάταξη.

«Σε τελική ανάλυση έχουμε να κάνουμε τόσο με τη φαντασία όσο και με τη λογική· και η λογική αυτή είναι εντελώς περιπτωσιολογικού είδους. Οι ποιητές μπορεί να τα καταφέρνουν καλύτερα από τους ειδικούς στη λογική σε τούτο το παίγνιο [...] Η λογική βοηθάει [...] αλλά συνήθως όχι, έως ότου η φαντασία επιλέξει κάποια ένδειξη για να ασχοληθεί με τις συγκεκριμένες λεπτομέρειες της κατάστασης.»⁸

Θα επανέλθω στο θέμα του καθαρού συντονισμού στην τρίτη ενότητα.

2.2. Τα παίγνια συντονισμού

Το αρχέτυπο της καθαρής σύγκρουσης είναι τα παίγνια μηδενικού αθροίσματος. Σε ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος το άθροισμα των κερδών των παικτών είναι ίσο με μηδέν, δηλαδή ό,τι κερδίζει ο ένας το χάνει ο άλλος. Προκειμένου να αναλύσει τις καταστάσεις συνεργασίας, ο T. C. Schelling εισήγαγε την έννοια του παιγνίου "καθαρού συντονισμού" για τις καταστάσεις του άλλου άκρου, στις οποίες οι παίκτες επιδιώκουν να συνεργαστούν μεταξύ τους.

Τυπικό παράδειγμα παιγνίου καθαρού συντονισμού είναι η περίπτωση δύο αυτοκινήτων που κινούνται στη μέση του δρόμου και σε αντίθετες κατευθύνσεις. Υποθέτουμε ότι δεν έχει καθιερωθεί ακόμη ο κανόνας ότι κάθε αυτοκίνητο πρέπει να κινείται στη δεξιά μεριά του δρόμου. Κάθε οδηγός έχει δύο δυνατότητες για να αποφύγει τη σύγκρουση: είτε να κινηθεί αριστερά είτε να κινηθεί δεξιά. Αν αμφότεροι κινηθούν αριστερά ή δεξιά, η απόφασή τους αυτή θα αποφέρει στον καθένα το ίδιο όφελος. Αν, όμως, ο ένας επιλέξει να κινηθεί δεξιά και ο άλλος αριστερά, τότε ουδείς κερδίζει από αυτές τις αποφάσεις.

		Παίκτης II	
		Α	Δ
Παίκτης I	Α	1,1	0,0
	Δ	0,0	1,1

Σχήμα 1: Η περίπτωση των αυτοκινήτων.

Το παίγνιο μπορεί να παρασταθεί με το μητρώο του σχήματος 1. Η πρώτη τιμή ενός κελιού αντιστοιχεί στο όφελος που αποκομίζει ο παίκτης I και η δεύτερη στο όφελος που αποκομίζει ο παίκτης II, όταν επιλέξουν να κινηθούν στη μεριά του δρόμου που καθορίζεται αντιστοίχως, από τη γραμμή και τη στήλη του κελιού.

Όπως και τα παίγνια μηδενικού αθροίσματος, το ανωτέρω παίγνιο είναι ένα παίγνιο στρατηγικής, με την έννοια ότι η επιλογή ενός παίκτη εξαρτάται από την επιλογή του άλλου. Αντίθετα προς ένα τυχερό παιχνίδι, στα παίγνια στρατηγικής οι άριστες επιλογές ενός παίκτη εξαρτώνται από το ποια ενέργεια προσδοκά ότι θα κάνει ο αντίπαλός του, ο οποίος με τη σειρά του γνωρίζει ότι η άριστη επιλογή του εξαρτάται από την προσδοκία του πρώτου κ.ο.κ. Ωστόσο, αυτό το παίγνιο (όπως και της τηλεφωνικής συνδιάλεξης στην οποία αντιστοιχεί ένα παρόμοιο μητρώο κερδών) έχει ορισμένα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά που το διαφοροποιούν πλήρως από τα παίγνια της καθαρής σύγκρουσης.

Τα συμφέροντα των παικτών είναι πλήρως συγκλίνοντα. Κάθε παίκτης μεγιστοποιεί το όφελός του αν υλοποιηθούν οι συνδυασμοί (Δ, Δ) ή (Α, Α) οι οποίοι αντιστοιχούν σε δύο σημεία ισορροπίας κατά Nash – μια ισορροπία κατά Nash (σε καθαρές

στρατηγικές) είναι ένα ζεύγος στρατηγικών, έτσι ώστε κάθε επιλεγμένη από τον έναν παίκτη στρατηγική να είναι η καλύτερη απάντηση στην επιλεγμένη από τον άλλο παίκτη στρατηγική της ισορροπίας, δηλαδή έκαστος μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά του για δεδομένη επιλογή του άλλου. Εντούτοις, οι παίκτες δεν μπορούν να συναγάγουν τίποτε από τη δομή του παιγνίου ώστε να μπορούν να συγκλίνουν σε ένα από τα δύο σημεία ισορροπίας. Για να διαφοροποιηθούν μεταξύ τους οι ισοδύναμες ισορροπίες πρέπει να χρησιμοποιηθεί ένα πρόσθετο κριτήριο, λόγου χάρη, το κριτήριο της αποτελεσματικότητας κατά Pareto. Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, οι ισορροπίες είναι άριστες κατά Pareto και η αμφισημία στις επιλογές παραμένει. Επομένως, η συνύπαρξη πολλών κατά Pareto άριστων ισορροπιών, καθιστά αδύνατο τον προσδιορισμό της άριστης, αφού όλες είναι πλήρως ισοδύναμες. Βέβαια, οι ενέργειες των παικτών θα μπορούσαν να εναρμονιστούν, αν οι παίκτες μπορούσαν να ανταλλάξουν πληροφορίες ή να πάρουν μια συλλογική απόφαση. Ωστόσο, πέρα από τις καταστάσεις στις οποίες είναι αδύνατη η ανταλλαγή πληροφοριών (π.χ. στην τηλεφωνική συνδιάλεξη), η καθιέρωση διαύλων επικοινωνίας και η διαπραγμάτευση, καθιστούν υπερβολικά υψηλά τα κόστη του συντονισμού της δράσης.⁹

Από τα προηγούμενα φαίνεται ότι στις καταστάσεις συντονισμού της δράσης, η ορθολογικότητα των δρώντων από μόνη της είναι αδύνατον να οδηγήσει σε μian άριστη ισορροπία – η μεγιστοποίηση της χρησιμότητας που υπαγορεύει η ορθολογική συμπεριφορά ικανοποιείται από δύο ισοδύναμα κατά Pareto σημεία ισορροπίας. Εξάλλου, αρκεί να παρεισφρήσει μια μικρή αμφιβολία σε έναν δρώντα για τις προθέσεις του άλλου, ώστε να υπάρξει παρέκκλιση από την άριστη ισορροπία. Γενικεύοντας, η ανταγωνιστική λογική της αγοράς οδηγεί σε πλήρες αδιέξοδο και οι οικονομικές εξελίξεις είναι πλήρως απροσδιόριστες σε αντίστοιχες καταστάσεις. Η άρση αυτής της «αποτυχίας της αγοράς» δεν μπορεί να προκύψει ενδογενώς αλλά απαιτείται ένας θεσμός (η δεξιά κυκλοφορία εν προκειμένω) ο οποίος θα λειτουργεί ρυθμιστικά, αίροντας αυτές τις εγγενείς αβεβαιότητες. Επιπλέον, ακόμη κι αν οι δρώντες διαπραγματεύονται μια εκατέρωθεν συμφωνία, οι συμβάσεις είναι αναγκαίες όταν υπάρχει αδυναμία να προβλεφθούν και να απαριθμηθούν όλα τα δυνατά ενδεχόμενα που θα ρυθμίζει η συμφωνία. Στις περιπτώσεις αυτές, οτιδήποτε δε ρυθμίζεται από τη συμφωνία, κατά κανόνα αντιμετωπίζεται συμβατικά.

2.3. Η έννοια της σύμβασης στον J. M. Keynes

Εξετάζοντας τα χαρακτηριστικά των παιγνίων συντονισμού, ο T. C. Schelling παραθέτει ένα περίφημο παράδειγμα του J. M. Keynes, το οποίο βρίσκεται στο σχετικό με τις μακροπρόθεσμες προβλέψεις 12ο κεφάλαιο της *Γενικής Θεωρίας*:¹⁰

«[...] η τεχνική της επένδυσης μπορεί να συγκριθεί με εκείνους τους διαγωνισμούς που οργανώνονται από τις εφημερίδες, στους οποίους οι συμμετέχοντες έχουν να επιλέξουν τα έξι ομορφότερα πρόσωπα ανάμεσα σε εκατό φωτογραφίες, και το βραβείο απονέμεται σε όποιον οι προτιμήσεις του θα προσεγγίσουν περισσότερο τη μέση επιλογή που θα έχει πραγματοποιηθεί από το σύνολο των διαγωνιζομένων. Κάθε διαγωνιζόμενος, επομένως, πρέπει να επιλέξει όχι τα πρόσωπα που ο ίδιος θεωρεί ωραιότερα, αλλά όσα εκτιμά πιθανότερα να ψηφιστούν από τους άλλους διαγωνιζόμενους, οι οποίοι εξετάζουν το πρόβλημα από την ίδια άποψη. Δεν πρόκειται ο καθένας να επιλέξει τα πρόσωπα τα οποία, όσο μπορεί να κρίνει, είναι πράγματι τα ομορφότερα, ούτε μάλιστα εκείνα που η μέση γνώμη θεωρεί πραγματικά ως τέτοια. Στον τρίτο βαθμό, όπου φθάσαμε ήδη, θα χρησιμοποιήσουμε την ευφυΐα μας για να ανακαλύψουμε την ιδέα που η μέση γνώμη θα σχηματίσει από πριν για την ίδια την κρίση της. Και υπάρχουν κάποιοι, πιστεύω, που εφαρμόζουν τον τέταρτο, πέμπτο και υψηλότερους βαθμούς».

Έχοντας κατά νου τις χρηματιστηριακές αγορές, ο J. M. Keynes χρησιμοποιεί τούτο το παράδειγμα για να καταδείξει τις δυνατές στρατηγικές των επενδυτών. Καταρχήν, για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα που θέτει ο διαγωνισμός, είναι ανεπαρκής μια ορθολογική προσέγγιση η οποία ψάχνει την "αντικειμενική" αλήθεια. Ο διαγωνιζόμενος δεν έχει νόημα να ψάξει αντικειμενικά κριτήρια για την ομορφιά, τα οποία θεσπίστηκαν, λόγου χάρη, από μια ανεξάρτητη επιτροπή και δεν έχουν κοινοποιηθεί στους διαγωνιζόμενους («Δεν πρόκειται ο καθένας να επιλέξει τα πρόσωπα τα οποία, όσο μπορεί να κρίνει, είναι πράγματι τα ομορφότερα [...]»). Είναι επίσης ανεπαρκής και η δεύτερη στρατηγική που ψάχνει να εντοπίσει τι θεωρούν οι άλλοι ως ωραιότερα πρόσωπα («[...] ούτε μάλιστα εκείνα που η μέση γνώμη θεωρεί πραγματικά ως τέτοια»).

Στην πρώτη περίπτωση έχει απομονωθεί η "φύση" και επιδιώκεται να αναλυθούν οι μηχανισμοί της. Ο επενδυτής επιδιώκει να εκτιμήσει τη θεμελιώδη αξία της επιχείρησης, βάσει της δυναμι-

κής των μακροοικονομικών μεγεθών και της ανάλυσης του ανταγωνισμού που επηρεάζουν την κερδοφορία της επιχείρησης. Στη δεύτερη, και πιο εκλεπτυσμένη, αφού δεν επιδιώκεται να εντοπιστεί ένα αντικειμενικό μέγεθος, ο επενδυτής συνυπολογίζει τις πεποιθήσεις και τις συμπεριφορές των άλλων επενδυτών αλλά σε αντικειμενοποιημένη μορφή.

Η στρατηγική που προκρίνει ο J. M. Keynes είναι πολύ πιο σύνθετη («Κάθε διαγωνιζόμενος επομένως πρέπει να επιλέξει όχι τα πρόσωπα που ο ίδιος θεωρεί ωραιότερα, αλλά όσα εκτιμά πιθανότερα να ψηφιστούν από τους άλλους διαγωνιζόμενους»). Με άλλα λόγια, η δεύτερη στρατηγική δεν πρέπει να περιοριστεί σε ένα πρώτο επίπεδο, αλλά πρέπει να επεκταθεί και σε άλλα. Υπ' αυτό το πρίσμα, ο κερδοσκόπος που θα αποκομίσει κέρδη δεν είναι κυρίως όποιος εκτιμήσει ορθά, βάσει «αποκλειστικών» πληροφοριών, τη μελλοντική «αντικειμενική» διαφορά ανάμεσα στη θεμελιώδη τιμή μιας μετοχής και την τιμή της στην αγορά. Είναι εκείνος που θα εκτιμήσει ορθά το τι θα πιστεύουν οι άλλοι για την τιμή της μετοχής, ασχέτως αν αυτή δικαιολογείται «αντικειμενικά» ή όχι.¹¹ Επιμένοντας στις σταυροειδείς αυτές προσδοκίες, ο J. M. Keynes όχι μόνο διαβλέπει τη σημασία των γνωστικών μηχανισμών για την αντιμετώπιση του προβλήματος αλλά και γίνεται προάγγελος της κοινής γνώσης (ΚΓ, common knowledge).

Η διαφορά είναι θεμελιώδης. Εκείνο που μετράει δεν είναι αυτό που πράγματι είναι η αγορά αλλά ποιες είναι οι πεποιθήσεις των δρώντων για την κατάστασή της. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις, λοιπόν, πεποιθήσεις άσχετες με τα θεμελιώδη μεγέθη μπορούν πράγματι να υλοποιηθούν στην αγορά, εφόσον οι πεποιθήσεις αυτές μπορούν να σταθεροποιηθούν πέριξ ενός σημείου ισορροπίας, μιας σύμβασης, έννοια η οποία είναι σαφής στον J. M. Keynes:

«Στην πράξη, συμφωνούμε σιωπηρά, κατά γενικό κανόνα, να ανατρέχουμε σε μια μέθοδο που στηρίζεται πραγματικά σε καθαρή σύμβαση. Τούτη η σύμβαση συνίσταται ουσιαστικά – μολονότι, φυσικά, δεν συμβαίνει πάντοτε σε μια τόσο απλή μορφή – στην υπόθεση ότι η τρέχουσα κατάσταση των δουλειών θα συνεχιστεί απεριόριστα, εκτός κι αν υπάρξουν συγκεκριμένοι λόγοι να επιτευχθεί μια αλλαγή».¹²

Ο J. M. Keynes υποστηρίζει ότι οι συμβάσεις λειτουργούν ρυθμιστικά στην οικονομική ζωή επισημαίνοντας παράλληλα ότι θα πρέπει να αποφευχθούν ερμηνείες ψυχολογικού τύπου. Ως βασικό

μηχανισμό πίσω από την εδραίωση των συμβάσεων, προτείνει τις αυτοπραγματοποιούμενες προσδοκίες:

«Ίσως θα ήταν ορθότερο να πούμε ότι το επιτόκιο είναι στο μεγαλύτερο βαθμό μάλλον συμβατικό φαινόμενο, παρά ψυχολογικό, διότι η πραγματική του αξία εξαρτάται κατά μεγάλο μέρος από τη μελλοντική του αξία, όπως η κυρίαρχη άποψη εκτιμά ότι την προβλέπει. Ένα οποιοδήποτε επιτόκιο, το οποίο δεχόμαστε με επαρκή πίστη στις πιθανότητές του να διαρκέσει, θα διαρκέσει πραγματικά [...]».¹³

Εντούτοις, ο T. C. Schelling σημειώνει, δίχως άλλες διευκρινήσεις, ότι η αντίληψη του J. M. Keynes για τη λύση του προβλήματος του συντονισμού «δεν είναι καθόλου η ίδια» με τη δική του.¹⁴ Η θεωρία των συμβάσεων που πρότεινε ο D. K. Lewis, με την οποία είναι συγγενής σε πολλά σημεία η προσέγγιση του J. M. Keynes, θα αποσαφηνίσει τις εύλογες απορίες που δημιουργεί η παρατήρηση αυτή.

3. Συμβάσεις και Κοινή Γνώση

3.1. Ο ορισμός της σύμβασης

Ο T. C. Schelling έθεσε το πρόβλημα του σιωπηρού συντονισμού και πρότεινε ένα πλαίσιο μελέτης του με τα παίγνια του συντονισμού. Ο J. M. Keynes διείδε τη σημασία τόσο των συμβάσεων για την άρση των αβεβαιοτήτων στην οικονομική ζωή, όσο και των γνωστικών διεργασιών ως μηχανισμού για τη συγκρότησή τους. Ωστόσο, ο φιλόσοφος D. K. Lewis εισήγαγε την έννοια της σύμβασης για πρώτη φορά με συγκροτημένο τρόπο. Με πρωταρχικό του μέλημα τη φιλοσοφία της γλώσσας και βασισμένος στα παίγνια συντονισμού του T. C. Schelling, ο D. K. Lewis πέτυχε να θεμελιώσει την έννοια της σύμβασης, ξεπερνώντας την αυτονόητη αλλά μη ρεαλιστική λύση της ρητής συμφωνίας μεταξύ των εμπλεκομένων μερών σε ένα πρόβλημα συντονισμού.

Το κεντρικό ζήτημα που απασχολεί τον ο D. K. Lewis είναι πώς επιτυγχάνεται η επικοινωνία μέσω της γλώσσας. Το πρόβλημα της γλωσσικής επικοινωνίας λέγεται πώς λύνεται «συμβατικά», αφού από τον F. Saussure και μετά θεωρείται κοινός τόπος ότι το σημείο είναι αυθαίρετο, ότι δεν υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στο σημείο και το σημαίνόμενο. Δεδομένης αυτής της ανεξαρτησίας,

το μείζον ερώτημα είναι πώς επιτυγχάνεται η επικοινωνία μεταξύ των ομιλούντων, αφού η γλώσσα ούτε θεσπίστηκε με διάταγμα μιας κεντρικής εξουσίας, ούτε καθιερώθηκε μέσω μιας συλλογικής ρητής συμφωνίας. Σε τούτο το ανοικτό ζήτημα του συντονισμού απαντά ο D. K. Lewis, χρησιμοποιώντας το μηχανισμό της σύμβασης ως μέσο επίτευξης της επικοινωνίας. Μολονότι εστιασμένη στη φιλοσοφία της γλώσσας, η σημασία της έννοιας αναγνωρίστηκε σχετικά γρήγορα και για τις κοινωνικές επιστήμες.

Ο D. K. Lewis ορίζει τη «σύμβαση» ως εξής:¹⁵ Μια κανονικότητα R, στη δράση ή στη δράση και την πεποίθηση, είναι μια σύμβαση σε έναν πληθυσμό P, όταν και μόνον όταν εντός του P ισχύουν οι επόμενες έξι συνθήκες:

(1) Σχεδόν καθένας συμμορφώνεται με την R.

(2) Σχεδόν καθένας πιστεύει ότι οι άλλοι συμμορφώνονται με την R.

(3) Τούτη η πεποίθηση ότι οι άλλοι συμμορφώνονται με την R παρέχει σχεδόν στον καθένα έναν καλό και αποφασιστικό λόγο να συμμορφωθεί και ο ίδιος με την R.

(4) Υπάρχει γενική προτίμηση για γενική συμμόρφωση με την R παρά για ελαφρώς-λιγότερη-από-τη-γενική-συμμόρφωση – ειδικότερα – μάλλον για συμμόρφωση από όλους ανεξαιρέτως.

(5) Υπάρχει μία τουλάχιστον εναλλακτική δυνατότητα R' ως προς την R, τέτοια ώστε η πεποίθηση ότι οι άλλοι συμμορφώνονται με την R', δίνει σχεδόν στον καθένα έναν καλό και αποφασιστικό πρακτικό ή επιστημικό λόγο να συμμορφωθεί παρομοίως με την R'· έτσι ώστε να υπάρχει γενική προτίμηση για γενική συμμόρφωση με την R' παρά για ελαφρώς-λιγότερη-από-τη-γενική-συμμόρφωση με την R· και τέτοια ώστε να μην υπάρχει τρόπος συμμόρφωσης και με την R και με την R'.

(6) Οι (1)-(5) αποτελούν αντικείμενο κοινής γνώσης.

Επίκεντρο της προσέγγισης του D. K. Lewis είναι το ότι οι συμβάσεις είναι πρακτικές που ανακύπτουν σε προβλήματα συντονισμού. Οι δύο συνομιλητές στη διακοπείσα τηλεφωνική συνδιάλεξη και οι δύο οδηγοί αυτοκινήτου πρέπει να συντονίσουν τις ενέργειές τους για να αποκαταστήσουν τη μεταξύ τους επικοινωνία και να αποφύγουν τη σύγκρουση, αντιστοίχως. Με την τρέχουσα του όρου έννοια, το πρόβλημα του συντονισμού επιλύεται με τη συμβατική υιοθέτηση ενός κανόνα που αίρει τις αμφισημίες: αυτός που κάλεσε πρέπει να ξανακαλέσει, κάθε οδηγός πρέπει να πιάσει τη δεξιά πλευρά του δρόμου.

Η μείζων συμβολή ωστόσο του D. K. Lewis, είναι η έννοια της

ΚΓ. Ένα πρόβλημα συντονισμού για να επιλυθεί προϋποθέτει κάποιο είδος συλλογικής γνώσης. Το πρώτο που μπορεί να σκεφθεί κανείς είναι ότι επαρκεί καθένας σε έναν πληθυσμό να γνωρίζει ότι ισχύει η πρόταση π. Ωστόσο αυτό δεν ισχύει. Αν απλώς γνωρίζω ότι πρέπει να πιάσω τη δεξιά μεριά του δρόμου (πρώτο επίπεδο), αυτό δεν επαρκεί, επειδή πρέπει να γνωρίζω ότι και ο άλλος το γνωρίζει (δεύτερο επίπεδο). Παρομοίως, πρέπει να γνωρίζω ότι ο άλλος γνωρίζει ότι γνωρίζω πως θα κινηθώ στα δεξιά (τρίτο επίπεδο). Απορρέει, επομένως, μια διαδοχική κίνηση έως το άπειρο. Αν για οποιοδήποτε λόγο αμφιβάλλω σε κάποιο επίπεδο ότι ο άλλος θα συμμορφωθεί με την πρόταση, τότε ο συντονισμός των ενεργειών τίθεται υπό αίρεση. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη της ΚΓ "αντικειμενοποιεί" τον κανόνα, αίροντας κάθε αβεβαιότητα στρατηγικού χαρακτήρα.

Μια πρόταση π είναι ΚΓ μεταξύ δύο προσώπων Α και Β όταν και μόνον όταν:¹⁶

- Ο Α γνωρίζει ότι π.
- Ο Β γνωρίζει ότι π.
- Ο Α γνωρίζει ότι ο Β γνωρίζει ότι π.
- Ο Β γνωρίζει ότι ο Α γνωρίζει ότι π.
- Ο Α γνωρίζει ότι ο Β γνωρίζει ότι ο Α γνωρίζει ότι π.
- Ο Β γνωρίζει ότι ο Α γνωρίζει ότι ο Β γνωρίζει ότι π κ.ο.κ. μέχρι το άπειρο.

Υπενθυμίζεται ότι το πρόβλημα του συντονισμού που αντιμετωπίζουν οι παίκτες ενός παιγνίου συντονισμού, εδράζεται πάνω στην παντελή αδυναμία να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Οι δρώντες δεν μπορούν καν να μιλήσουν μεταξύ τους και συχνά, όπως στην οδική κυκλοφορία, είναι παντελώς άγνωστοι μεταξύ τους. Η ΚΓ είναι ακριβώς το μέσο με το οποίο ανεξάρτητοι δρώντες μπορούν να συντονιστούν, κοντολογίς αυτό που σταθεροποιεί την εξορισμού αποσταθεροποιητική, λόγω της αυθαιρεσίας της σύμβασης, κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Ωστόσο, αυτή η ιδιόρρυθμη κατάσταση στην οποία δρώντες, χωρίς δυνατότητα επικοινωνίας, επικοινωνούν μεταξύ τους, δημιουργεί προβλήματα και υπήρξε η πηγή ποικίλων κριτικών.

3.2 Κριτικές στη θεωρία του D. K. Lewis

Δεδομένων των προφανών ορίων του ανθρώπινου πνεύματος, η πρώτη και αυτονόητη κριτική που έχει απευθυνθεί στην ΚΓ, είναι ότι είναι απίθανη από γνωστική άποψη. Για να επαληθευθεί ό-

τι μια πρόταση είναι ΚΓ πρέπει να γίνουν άπειροι έλεγχοι, πράγμα που προφανώς είναι εκτός των ανθρωπίνων δυνατοτήτων. Ακόμη και στην περίπτωση που η ΚΓ μπορεί να αφορά ένα «αντικειμενικό» γεγονός, η ερμηνεία από άτομο σε άτομο ενδέχεται να διαφέρει. Εν πάση περιπτώσει, αρκεί η παραμικρή αμφιβολία για να αποδιάρθρωθεί η ΚΓ.

Ο J.-P. Duryu υποστηρίζει ότι η απόλυτη διαφάνεια που υλοποιείται στην άπειρη ανακλαστικότητα των απόψεων δεν μπορεί να επιτευχθεί και για αιτίες λογικού τύπου.¹⁷ Με μια επιχειρηματολογία, που είναι δύσκολο να συνοψιστεί σε λίγες γραμμές, και αναλύοντας ορισμένα παράδοξα της «ανάδρομης επαγωγής» (backward induction) από τη θεωρία των παιγνίων, δείχνει ότι: α/ Η παραδοχή της ΚΓ οδηγεί σε λύσεις οι οποίες δε συμφωνούν με ό,τι υπαγορεύει η κοινή λογική. Ωστόσο, αρκεί να εισαχθεί, μια έστω και αμελητέα, δόση ανορθολογικότητας στις ενέργειες των δρώντων (δηλαδή ό,τι θεωρείται «ατέλεια» στο παράδειγμα της ορθολογικότητας) για να προκύψουν λύσεις στα παράδοξα, σύμφωνες με την κοινή λογική. β/ Αν η ΚΓ μπορούσε να επιτευχθεί, προσδίδοντας στην κοινότητα μια ικανότητα πλήρους ανακλαστικότητας, θα την καθιστούσε ένα υποκείμενο, «αλλά αυτή η φιλοδοξία προσκρούει στη λογική αδυναμία, ένα επαρκώς πολύπλοκο επαγωγικό σύστημα, να είναι συγχρόνως συνεκτικό και πλήρες».

Ο T. Burge αμφισβητεί την ισχύ της συνθήκης (5), ισχυριζόμενος ότι οι άνθρωποι ενίοτε αποδέχονται μια σύμβαση δίχως να γνωρίζουν ότι είναι συμβατική, φθάνοντας στο σημείο μάλιστα να αμφισβητούν τη συμβατικότητά της.¹⁸ Η σταθερότητα των συμβάσεων διασφαλίζεται όχι μόνο από το προσωπικό συμφέρον αλλά και από «την αδράνεια, την πρόληψη και την άγνοια» οι οποίες «αποτρέπουν την αυθαιρεσία των συμβατικών πρακτικών να παρουσιάζεται στις πεποιθήσεις και στις προτιμήσεις των συμμετεχόντων στη σύμβαση». Από αντίθετη σκοπιά, ο D. Cooper διατείνεται ότι ορθά μεν ο D. K. Lewis υποστηρίζει ότι κάποιος συμμετέχει σε μια σύμβαση μόνον όταν έχει επίγνωση αυτού του γεγονότος, αλλά ότι είναι εσφαλμένη η θέση του ότι συχνά πρόκειται για «φτωχό είδος γνώσης» — φτωχό είδος με την έννοια ότι πρόκειται για «εν δυνάμει γνώση» ή για γνώση περιοριζόμενη σε ειδικές περιπτώσεις, επειδή «όσο 'φτωχότερο' είναι το είδος της γνώσης που απαιτούμε για να ισχύει μια σύμβαση, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η διεύρυνση της έννοιας 'σύμβαση'».¹⁹

Στη λογική του D. K. Lewis τα προβλήματα συντονισμού στα οποία υπάρχει μόνον ένα σημείο ισορροπίας, είναι «τετριμμένα».

Η Μ. Gilbert ισχυρίζεται ότι υπάρχουν προβλήματα συντονισμού με ένα μοναδικό σημείο ισορροπίας τα οποία δεν είναι τετριμμένα – υπό οποιοδήποτε πρίσμα κι αν θεωρηθεί το τετριμμένο – και ειδικότερα με την έννοια ότι είναι προφανές στον παίκτη τι πρέπει να κάνει.²⁰ Γενικότερα, υποστηρίζει, η ύπαρξη πολλών σημείων ισορροπίας δεν είναι αναγκαία συνθήκη ώστε μια κατάσταση να χαρακτηριστεί μη τετριμμένη και, επομένως, δεν ισχύει η παραδοχή ότι προϋπόθεση των συμβάσεων είναι η ύπαρξη προβλημάτων συντονισμού.

Συνοψίζοντας, η στρατηγική αβεβαιότητα που είναι εγγενής σε πολλές καταστάσεις, σε συνδυασμό με την αδυναμία των δρώντων να τη διαχειριστούν αποτελεσματικά, στηριζόμενοι αποκλειστικά στην ορθολογικότητά τους, καθιστά αναγκαία την ύπαρξη μιας κοινής αναφοράς, μιας συλλογικής γνώσης υπό τη μορφή της σύμβασης. Χάρη στις συμβάσεις αίρεται η ανακλαστική λογική που αμφισβητεί τις προθέσεις των άλλων και παρέχεται διέξοδος στη συλλογική δράση. Δεδομένων των προαναφερθεισών αδυναμιών, όμως, μια τέτοια συλλογική γνώση δεν μπορεί να είναι η ΚΓ, αλλά μια ασθενής μορφή της. Για να μπορέσουν οι συμβάσεις να είναι αποτελεσματικές, θα πρέπει αφενός να παρέχουν πρακτικές λύσεις στη στρατηγική αβεβαιότητα και, αφετέρου, να εδραιώνονται μέσα από μηχανισμούς οι οποίοι δεν απαιτούν υπερφυσικές ικανότητες από τους δρώντες.

4. Η ανάδυση των συμβάσεων

4.1. Συντονισμός σε παίγνια-άπαξ

Η λύση που πρότεινε ο J. M. Keynes, και την οποία δεν αποδέχεται ο T. C. Schelling, για την επίτευξη του συντονισμού μέσω των σταυροειδών προσδοκιών δεν οδηγεί πουθενά, αφού συνεχίζεται επ' άπειρον δίχως να πολώνεται σε ένα εστιακό σημείο. Μια παρόμοια λύση πρότεινε και ο D. K. Lewis ο οποίος, αφού ορίσει ότι η προεξέχουσα ισορροπία είναι κάτι που ξεχωρίζει λόγω της μοναδικότητάς του ως προς κάποια καταφανή χαρακτηριστικά, γράφει:²¹

«Τα άτομα θα έτειναν όλα να διαλέξουν την προεξοχή ως έσχατο καταφύγιο, όταν δεν έχουν ισχυρότερο λόγο επιλογής. Ή θα μπορούσε έκαστος να προσδοκά από τον άλλο να έχει αυτή

την τάση, και να ενεργεί αναλόγως, ή θα μπορούσε έκαστος να προσδοκά από τον άλλο να έχει αυτή την τάση, και να ενεργεί αναλόγως, και να ενεργεί αναλόγως, κ.ο.κ. Ή –το πιθανότερο– θα μπορούσε να είναι ένα μείγμα τους. Η πρώτη και οι ανώτερης τάξεως προσδοκίες τους μιας τάσης να διαλέξουν την προεξοχή ως έσχατο καταφύγιο, θα ήταν ένα σύστημα εναρμονισμένων προσδοκιών, ικανό να παραγάγει συντονισμό στην προεξέχουσα ισορροπία.»

Επεκτείνοντας τις ιδέες του T. C. Schelling, ο R. Sugden πρόσφερε μια συνεκτικότερη θεωρία για να ερμηνεύσει την άρση του αδιεξόδου στον συντονισμό.²² Προς τούτο διακρίνει την πρωτογενή και δευτερογενή προεξοχή. Η πρώτη είναι αυτό «που έρχεται πρώτο στο μυαλό, ή φαίνεται περισσότερο φυσικό ή προφανές». Αν ζητήσετε από κάποιον να ονομάσει μια πόλη, μια πολύ πιθανή απάντηση είναι να ονομάσει την πόλη που κατοικεί ή γεννήθηκε. Η πόλη του είναι μια πρωτογενής προεξοχή. Αντίθετα, η δευτερογενής προεξοχή δεν είναι κάτι το δεδομένο που απλώς ο δρων αναγνωρίζει, αλλά είναι αποτέλεσμα συλλογισμού. Αν ζητηθεί από δύο Έλληνες να ονομάσουν μια πόλη και τους γίνει γνωστό ότι θα κερδίσουν αν ονομάσουν την ίδια (αν υπάρχει δηλαδή κίνητρο για να συντονιστούν), τότε μια πιθανή απάντηση είναι «η Αθήνα», δηλαδή η πρωτεύουσα και μεγαλύτερη πόλη της χώρας.

Ο R. Sugden και οι συνεργάτες του πραγματοποίησαν μια συγκροτημένη εμπειρική μελέτη στην οποία εξέτασαν τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων σε μια σειρά παιγνίων, τα οποία ήταν ίδια ή παρόμοια με εκείνα του T. C. Schelling. Χώρισαν τυχαία τους ερωτώμενους σε δύο ομάδες: η ομάδα P περιλάμβανε άτομα από τα οποία απλώς ζητήθηκε να απαντήσουν δίχως να επιδιώκεται ο συντονισμός, ενώ από τα άτομα της ομάδας C ζητήθηκε να επιδιώξουν να δώσουν τις ίδιες απαντήσεις, και σε περίπτωση που το επιτύγχαναν θα έπαιρναν μια αμοιβή. Δύο τυπικά παραδείγματα ερωτήσεων ήταν τα «Γράψτε έναν θετικό αριθμό» και «Γράψτε μια μέρα του έτους».

Τα συμπεράσματα από αυτές τις απαντήσεις μπορούν να συγκεφαλαιωθούν στα εξής: 1/ Η ομάδα P, στην οποία δεν έχει δοθεί κίνητρο συντονισμού, έδωσε απαντήσεις πρωτογενούς προεξοχής. 2/ Οι απαντήσεις της ομάδας C, με κίνητρο συντονισμού, αλλάζουν άρδην: οι παίκτες δε δίνουν πλέον μια προσωπική απάντηση (πρωτογενή προεξοχή), αλλά χρησιμοποιούν έναν κανόνα ο οποίος οδηγεί σε μια μοναδική απάντηση στην οποία υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να συγκλίνουν και οι υπόλοιποι. 3/ Τα άτομα για

να συντονιστούν σε ένα γενικότερο επίπεδο από τις δικές τους πεπειθήσεις και αυτές της ομάδας, αναζητούν μέσα από μια γνωστική διεργασία, κοινές αναφορές. Οι κοινές αυτές αναφορές δεν μπορεί παρά να καθορίζονται πολιτιστικά, να είναι προϊόντα της κοινωνικής ζωής.

Για το παίγνιο «επέλεξε έναν θετικό αριθμό», ο T. C. Schelling γράφει:²³

«Αν κάποιος ρωτήσει ποιος αριθμός, μεταξύ όλων των θετικών αριθμών, είναι εμφανέστατα μοναδικός, ή ποιος κανόνας επιλογής θα οδηγούσε σε αδιαμφισβήτητα αποτελέσματα, θα μπορούσε να εντυπωσιαστεί από το γεγονός ότι το σύμπαν των θετικών αριθμών έχει έναν 'πρώτο' ή 'μικρότερο' αριθμό.»

Τόσο ο T. C. Schelling όσο και ο R. Sugden, αποφεύγοντας τον σκόπελο των σταυροειδών προσδοκιών, δίνουν μια πειστικότερη απάντηση στο πώς αναδύεται ο συντονισμός, αλλά δίχως να ερμηνεύουν τα χαρακτηριστικά αυτών των κανόνων επιλογής. Ένα πλαίσιο για να αναλυθούν θα μπορούσε να είναι το εξής: Ο τρόπος που τα άτομα αντιμετωπίζουν το συντονισμό δεν φαίνεται να διαφέρει από εκείνον που χρησιμοποιούν όταν επιλύουν προβλήματα. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, αφενός το πρόβλημα πρέπει να αναπαρασταθεί έτσι ώστε να περιλαμβάνει τις πιθανές προεξοχές και, αφετέρου, πρέπει να χρησιμοποιηθεί ένας ευρετικός κανόνας ο οποίος οδηγεί σε μια προεξοχή. Οι αναπαραστάσεις, όμως, πρώτον, για ένα συγκεκριμένο πρόβλημα δεν είναι μοναδικές — δύο άτομα μπορεί να αναπαραστήσουν το χώρο των λύσεων του προβλήματος διαφορετικά, πράγμα που είναι πιθανόν να οδηγήσει σε διαφορετικές λύσεις. Δεύτερον, οι αναπαραστάσεις εξαρτώνται τόσο από πολιτισμικές παραμέτρους (η 25η Μαρτίου δεν σημαίνει τίποτε για άλλες εθνότητες πλην των Ελλήνων) όσο και από την παιδεία των εμπλεκόμενων — σε ένα πρόβλημα μαθηματικού χαρακτήρα φαίνεται λογικότερο μια κοινότητα μαθηματικών να καταλήξει σε συντονισμό, παρά μια μεικτή κοινότητα αποτελούμενη από μαθηματικούς και μη μαθηματικούς. Τέλος, όσον αφορά τους ευρετικούς κανόνες, ασφαλώς μια καλή αναπαρασταση ευνοεί ορισμένους κανόνες αναζήτησης των λύσεων, αλλά τα άτομα φαίνεται ότι χρησιμοποιούν επίσης και μεταερευτικές, δηλαδή γενικούς κανόνες αναζήτησης, οι οποίοι σε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση του θέματος, έχουν τη θέση τους.

4.2. Η θέσπιση συμβάσεων μέσω εξελικτικών διαδικασιών

Κανένα κέντρο αποφάσεων δεν καθόρισε ότι σε μια τηλεφωνική επικοινωνία όποιος κάλεσε πρέπει να ξανακαλέσει αν πέσει η γραμμή. Αυτή η σύμβαση αναδύθηκε αυθόρμητα μέσα από μυριάδες επικοινωνίες, ανταλλαγές απόψεων και πρακτικής, ασφαλώς επιταχύνοντας την εδραίωσή της όσο αυξάνονταν οι άνθρωποι που την υιοθετούσαν. Αυτός είναι ο πρώτος μηχανισμός μέσω του οποίου εδραιώνεται μια σύμβαση: μεμονωμένες αποφάσεις διαχέονται μέσα στην κοινωνία και προοδευτικά επιβάλλεται μια σύμβαση. Ο δεύτερος μηχανισμός είναι η επιβολή της σύμβασης από μια κεντρική εξουσία. Ο καθορισμός της οδικής κυκλοφορίας είναι ένα παράδειγμα στο οποίο συνυπάρχουν και οι δύο αυτοί μηχανισμοί.²⁴

Μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, στην Ευρώπη κυριαρχούσε η κυκλοφορία στην αριστερή πλευρά του δρόμου, όταν διασταυρώνονταν άνθρωποι και οχήματα, γεγονός που αποδίδεται στο ότι η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων είναι δεξιόχειρες. Το ανέμβασμα στο άλογο γινόταν από τα αριστερά, πράγμα που εν συνεχεία ωθούσε σε κυκλοφορία στην αριστερή πλευρά του δρόμου. Επιπλέον, οι οπλισμένοι πεζοί και έφιπποι κυκλοφορούσαν αριστερά για να μπορούν –ως δεξιόχειρες– να αντιμετωπίσουν με το σπαθί τους –αν χρειαζόταν– όποιον ερχόταν από απέναντι.

Καθοριστικής σημασίας για την αλλαγή του κανόνα υπήρξε η εμφάνιση ιππήλατων φορτηγών οχημάτων. Στα μεγάλα αυτά τετράτροχα κάρα, που έσερναν έξι άλογα, οι αμαξοδηγοί κάθονταν στο πίσω αριστερό άλογο, οπότε αναγκαστικά κυκλοφορούσαν στη δεξιά πλευρά του δρόμου για να ελέγχουν το αντίθετο ρεύμα. Αντίθετα στην Αγγλία τα κάρα, που παρέμειναν μικρά, είχαν μια θέση στο μπροστινό μέρος όπου κάθονταν οι οδηγοί κρατώντας το καμουτσίκι στο δεξί τους χέρι, και η κυκλοφορία μπορούσε να συνεχίζεται στην αριστερή πλευρά – κανόνα που οι Άγγλοι επέβαλαν ουσιαστικά σε όλες τους τις αποικίες. Πάντως, αξίζει να επισημανθεί ότι ιστορικά υπήρξε αδύνατο να αναδυθεί μια ανάλογη σύμβαση για τα σταυροδρόμια με σχετικά μεγάλη κίνηση οχημάτων και ότι χρειάστηκε να θεσμοποιηθούν τα φανάρια για τη ρύθμιση της κυκλοφορίας.

Ιστορικά, η πρώτη επίσημη ρύθμιση έγινε το 1300 κατά τον εορτασμό του πρώτου Ιωβηλαίου της καθολικής εκκλησίας που, σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής, συγκέντρωνε καθημερινά 200.000 προσκυνητές από διάφορες χώρες. Μεταξύ των μέτρων

που ελήφθησαν για να αντιμετωπιστεί το κυκλοφοριακό κομφούζιο ήταν και το διάταγμα του Πάπα Βονιφάτιου του VIII, το οποίο καθόριζε ότι οι προσκυνητές πρέπει να κινούνται στην αριστερή πλευρά όταν περνούν τη γέφυρα Sant' Angelo. Δεδομένης της επιρροής του Πάπα, είναι αναμφισβήτητο ότι αυτή η ρύθμιση επηρέασε σημαντικά τις τοπικές και εθνικές πρακτικές.

Για λειτουργικούς επίσης λόγους, επεβλήθη με κρατικό διάταγμα η δεξιά κυκλοφορία στις Φιλιππίνες το 1945 μετά την απελευθέρωση. Στην απόφαση έπαιξαν καθοριστικό ρόλο τα χιλιάδες οχήματα του αμερικανικού στρατού, όπως παλιότερα στο Μεξικό οι μεγάλες εισαγωγές μεταχειρισμένων αμερικανικών αυτοκινήτων. Τελευταία μεγάλη χώρα που υιοθέτησε τη δεξιά κυκλοφορία ήταν η Σουηδία το 1967, αλλαγή στην οποία φαίνεται πως συνυπολογίστηκαν οι μεγάλες εξαγωγές της αυτοκινητοβιομηχανίας της, καθώς και το μικρό μέγεθος της εσωτερικής αγοράς.

Αντίθετα, στη Γαλλία η αλλαγή έγινε για συμβολικούς λόγους. Παραδοσιακά, οι άμαξες κυκλοφορούσαν στην αριστερή πλευρά του δρόμου και απέναντί τους οι πεζοί στη δεξιά. Μετά την επανάσταση, δημοκρατικό ήταν το δεξιά, αφού έτσι κινούνταν ο λαός, και με διάταγμα υποχρεώθηκαν όλες οι άμαξες να κυκλοφορούν στη δεξιά πλευρά, καταλύοντας ένα ακόμη προνόμιο των προνομιούχων τάξεων. Αργότερα, ο Ναπολέων επέβαλε τη δεξιά κυκλοφορία στις χώρες που κατάκτησε, δημιουργώντας ένα δίκτυο χωρών, το οποίο με τη σειρά του «ανάγκασε» συν τω χρόνω τη μια μετά την άλλη τις γειτονικές του χώρες στην ηπειρωτική Ευρώπη, να υιοθετήσουν τη δεξιά κυκλοφορία.

Εξαιτίας των αυτοεπισχυόμενων μηχανισμών της που τροφοδοτούνται από την αποτελεσματικότητά της, άπαξ και μια σύμβαση εδραιωθεί, είναι δυσχερέστατη η ανατροπή της με μεμονωμένες ή περιστασιακές ενέργειες. Στην Ιταλία μέχρι τη δεκαετία του '30, στις περισσότερες πόλεις, οδηγούσαν στη δεξιά πλευρά, αλλά υπήρχαν και πόλεις με αντίθετη ροή κυκλοφορίας. Στη Γαλλία το μετρικό σύστημα, νομοθετημένο το 1799, έγινε υποχρεωτικό ύστερα από σαράντα χρόνια. Η άρνηση της Royal Society του Λονδίνου στην πρόταση των Γάλλων, να συμμετάσχει στον καθορισμό ενός νέου συστήματος μέτρων και σταθμών, κόστισε πάνω από ενάμιση αιώνα καθυστέρησης στην Αγγλία, η οποία παραμένει εγκλωβισμένη στην αριστερή κυκλοφορία λόγω του τεράστιου πλέον κόστους και της πολυπλοκότητας της προσαρμογής στο κυρίαρχο ευρωπαϊκό πρότυπο.

Η θέσπιση των συμβάσεων στην οδική κυκλοφορία, καθώς και

άλλα ιστορικά προηγούμενα, επιβάλλουν ορισμένα συμπεράσματα τα οποία, είναι αλήθεια, δείχνουν αρκετά προφανή.²⁵ Ιστορικές συμπτώσεις μπορούν να οδηγήσουν δύο κοινωνίες, οι οποίες ξεκινούν από τις ίδιες αρχικές συνθήκες, στην υιοθέτηση διαφορετικής σύμβασης. Τοπικά και βραχυπρόθεσμα, οι αυτοεπισχυόμενοι μηχανισμοί μιας σύμβασης ενεργούν θετικά προς τη διαιώνισή της. Με ακραίο παράδειγμα τις κλειστές κοινωνίες, ένας πληθυσμός θα παραμένει προσκολλημένος σε μια σύμβαση, ενόσω όλοι οι δρώντες έχουν μια θετική πιθανότητα αλληλεπίδρασης και παρεκκλίσεις από τη σύμβαση, μικρή πιθανότητα υπάρχει να συμβούν. Φαίνεται επίσης ότι ένας ισχυρός λόγος διατήρησης ορισμένων προτύπων είναι η μακροχρόνια σταθερότητά τους, από την οποία αντλούν και τη δύναμή τους.

Ωστόσο, μια σύμβαση – μακροπρόθεσμα – μπορεί να αποδιαιρθρωθεί από διάφορες αιτίες. Τυχαία σοκ μπορεί να οδηγήσουν σε γενική κατάρρευση των ισχυουσών πρακτικών και συμβάσεων και να ανοίξουν το δρόμο σε μικρής και μεγάλης κλίμακας πειραματισμούς, όπως συνέβη μετά τους δύο μεγάλους πολέμους. Παρομοίως, η εισβολή μπορεί να λειτουργήσει αποδιαιρθρωτικά, είτε με την ακραία μορφή της βίαιης επιβολής προτύπων σε περίπτωση κατάκτησης μιας χώρας από άλλη, είτε προοδευτικά, όταν αρχίσουν να αποδεικνύονται τα σχετικά πλεονεκτήματα συμβάσεων που χρησιμοποιεί ο εισβολέας (π.χ. εγκατάσταση ξένων επιχειρήσεων σε μια χώρα). Στη δεύτερη περίπτωση, ένας μηχανισμός που ευνοεί την εδραίωση μιας νέας σύμβασης είναι ο μιμητισμός: η νέα σύμβαση υιοθετείται, όχι αναγκαστικά επειδή έχει αποδειχθεί η αποτελεσματικότητά της, αλλά διότι η υιοθέτησή της από τους άλλους ερμηνεύεται ως απόδειξη της αποτελεσματικότητάς της. Πάντως, όπως δείχνει η περίπτωση των τεχνολογικών προτύπων, μπορεί να χρησιμοποιηθεί μεταβατικά ένας μηχανισμός διασύνδεσης που θα επιτρέπει τη συνύπαρξη διαφορετικών προτύπων (π.χ. προγράμματα συμβατότητας για εφαρμογές αναπτυγμένες σε διαφορετικά υπολογιστικά συστήματα). Ωστόσο, επειδή η πρωτοτυποποίηση είναι αποτελεσματικότερη από τη διασύνδεση, προοδευτικά θα επιβληθεί ένα πρότυπο. Φαίνεται, επομένως, όπως και από την οδική κυκλοφορία, ότι συμβάσεις είναι ευκολότερο να αποδιαιρθρωθούν πλευρικά, παρά να αποσταθεροποιηθεί με μετωπική επίθεση μια σύμβαση, η οποία επικρατεί σε μεγάλο τμήμα πληθυσμού.

5. Συμπέρασμα

Οι συμβάσεις είναι κεντρικής σημασίας για τη ρύθμιση της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Το αδιαμφισβήτητο αυτό γεγονός υπήρξε η αφετηρία αξιόλογων προσπαθειών για την κατανόηση τόσο των ιδιοτήτων τους, όσο και των μηχανισμών που οδηγούν στην καθιέρωσή τους. Ωστόσο, δε στερούνται βάσης οι ισχυρισμοί ότι πολύς δρόμος μένει να διανυθεί για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση των συμβάσεων, η οποία δεν θα αρκείται σε σχεδόν ταυτολογικές διαπιστώσεις του τύπου ότι μια σύμβαση επικρατεί όταν είναι κοινωνικά χρήσιμη να επικρατήσει. Ακόμη και για τον ίδιο τον ορισμό της σύμβασης, δε φαίνεται να υπάρχει συμφωνία· έχει γραφεί με μια δόση ειρωνείας πως δεν υπάρχει σαφής σύμβαση για την έννοια της λέξης «σύμβαση».

Μείζον εμπόδιο προς την οικοδόμηση μιας πειστικής οικονομικής θεωρίας των συμβάσεων, είναι η εμπλοκή των ανθρώπινων γνωστικών μηχανισμών στην υιοθέτηση των συμβάσεων. Η αρχή της ορθολογικότητας των δρώντων, όπως νοείται τουλάχιστον στη δεσπίζουσα οικονομική θεωρία, είναι ανεπαρκής για να οδηγήσει σε πειστικές ερμηνείες των συμβάσεων. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να υιοθετηθεί μια οποιασδήποτε μορφής ανορθολογικότητα. Η θέση αυτού του κειμένου ήταν ότι μια πειστική θεωρία των συμβάσεων θα πρέπει κατά βάση να εδράζεται, πρώτον, σε ψυχολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις εμπειρικού χαρακτήρα, δεύτερον, σε εξελικτικές διαδικασίες χάρη στις οποίες εδραιώνονται συμβάσεις μέσω των αλληλεπιδράσεων μεγάλου πληθυσμού δρώντων και τέλος, σε γνωστικούς μηχανισμούς που ενεργοποιούνται για την επίλυση προβλημάτων. Εξελικτικές διαδικασίες και γνωστικοί μηχανισμοί, όμως, παραπέμπουν άμεσα σε μαθησιακές διαδικασίες.

Η μαθησιακή διαδικασία σε ένα τέτοιο πλαίσιο, είναι επίσης ένα εμπειρικό φαινόμενο.

Σημειώσεις

1. T. C. Schelling, *The Strategy of Conflict*, Oxford University Press, 1960, σ. 54. D. K. Lewis, *Convention: A Philosophical Study*, Harvard University Press, Cambridge, 1969.

2. T. C. Schelling (1960), όπ. παρ., σ. 57.

3. Στο κείμενο, ο όρος σύμβαση (convention) χρησιμοποιείται με γενική έννοια περικλείοντας τους κανόνες (rules) και τα πρότυπα (norms), αλλά δεν ταυτίζεται με τη ρητή συμφωνία (contract).
4. Για συμβάσεις στον εργασιακό χώρο βλ. R. Boyer, A. Orléan, «Persistance et Changement des Conventions: Deux Modèles et quelques Illustrations» και R. Salais, «Incertitude et Interactions de Travail: des Produits aux Conventions» στο A. Orléan (ed.), *Analyse Économique des Conventions*, Presse Universitaires de France, 1994.
5. H. P. Young, «The Economics of Convention», *Journal of Economic Perspectives*, vol. 10, 2, Spring 1996, 105-122.
6. Πλην του θεωρητικού και πρακτικού της ενδιαφέροντος, η μελέτη των συμβάσεων εγείρει ορισμένα σημαντικά ζητήματα. Παραμένοντας πιστός στο μεθοδολογικό ατομικισμό αλλά αρνούμενος τη δυνατότητα να αναχθεί η καθοδηγούμενη από πρότυπα δράση σε κάποιο τύπο άριστης συμπεριφοράς, όπως ισχυρίζεται η νεοκλασική οικονομική, ο J. Elster υποστηρίζει ότι: «οι ενέργειες επηρεάζονται και από την ορθολογικότητα και από το πρότυπο.». Βλ. σχ. J. Elster, «Social Norms and Economic Theory», *Journal of Economic Perspectives*, vol. 3, 4, Fall 1989, 99-117. Αντίθετα, η γαλλική σχολή των συμβάσεων υποστηρίζει ότι πρέπει να σχετικοποιηθεί ο διαχωρισμός ανάμεσα στο μεθοδολογικό ατομικισμό και το μεθοδολογικό ολισμό. Βλ. σχ. J.-P. Dupuy et al., «Introduction», *Revue Économique*, 2, Mars, 1989, 141-145.
7. Ο T. C. Schelling χρησιμοποιεί τον όρο «prominence», ενώ ο D. K. Lewis τον όρο «salience» ο οποίος και έχει επικρατήσει.
8. T. C. Schelling (1960), όπ. παρ., σελ. 58.
9. Τα πράγματα περιπλέκονται όταν οι ισορροπίες του συντονισμού δεν είναι ισοδύναμες, όπως στο εκτενώς σχολιασμένο «παίγνιο του κυνηγιού», το οποίο τυποποιεί ένα παράδειγμα του J.J. Rousseau. Βλ. σχ. M. Gilbert, «Game Theory and Convention», *Synthese*, 46, 1981, 41-93.
10. T. C. Schelling (1960), όπ. παρ., σ. 94. J. M. Keynes, *Théorie Générale de l'Emploi, de l'Interêt et de la Monnaie*, Payot, 1969, σ. 171. A. Orléan, *Le Pouvoir de la Finance*, Odile Jacob, Paris, 1999, κεφ. II και III.
11. Άλλωστε, και αντίθετα προς τη δεσπόζουσα θεωρία, οι ίδιοι οι επενδυτές δεν αντιμετωπίζουν τη θεμελιώδη τιμή ως απόλυτο κριτήριο επένδυσης. Οι στατιστικές αναλύσεις των τιμών μετοχών στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης κατά το διάστημα 1871-1979, που πραγματοποιήσε ο Αμερικάνος οικονομολόγος R. Shiller, έδειξαν ότι οι διακυμάνσεις της χρηματιστηριακής τιμής δεν μπορούν να εξηγηθούν αποκλειστικά με τις διακυμάνσεις της θεμελιώδους τιμής. Βλ. σχ. A. Orléan, «Les Desordres Boursiers», *La Recherche*, 232, Mai, 1991, σ. 668-672.
12. J. M. Keynes (1969), κεφ. 12, σ. 167.
13. J. M. Keynes (1969), κεφ. 15, σ. 214.

14. T. C. Schelling (1960), όπ. παρ., σ. 94 (πλάγια στο πρωτότυπο).
15. D. K. Lewis (1969), όπ. παρ., σ. 78.
16. Για μια αξιωματική θεμελίωση της ΚΓ βλ. R. J. Aumann, «Agreeing to Disagree», *The Annals of Statistics*, 4, 6, 1976, 1236-1239. Βλ. επίσης J.-M. Lasry, «Le Common Knowledge», *Ornicar*, 30, Juillet-Septembre, 75-93.
17. J.-P. Dupuy, «Convention et Common Knowledge», *Revue Economique*, 40, 2, Mars, 1989, 361-398. «Ανακλαστικότητα» (spécularité) είναι «η νοητική πράξη με την οποία ένα ανθρώπινο πνεύμα τίθεται στη θέση ενός άλλου». Ο βαθμός της ανακλαστικότητας είναι ο αριθμός των διαδοχικών επιπέδων του τύπου 'πιστεύω ότι πιστεύεις ότι πιστεύεις κ.ο.κ.' μείον ένα.
18. T. Burge, «On Knowledge and Convention», *The Philosophical Review*, April, 1975, 249-255.
19. D. E. Cooper, «Lewis on our Knowledge of Conventions», *Mind*, vol. LXXXVI, 342, April, 1977, 256-261.
20. M. Gilbert (1981), όπ. παρ.
21. D. K. Lewis (1969), όπ. παρ., σ. 35-36. Έχοντας ως κύριο αντικείμενο την ανάλυση των ιδιοτήτων μιας θεσπισμένης σύμβασης, ο D. K. Lewis μόνον παρεμπιπτόντως αναφέρεται στους μηχανισμούς επικράτησης των συμβάσεων.
22. R. Sugden, «Rational Co-ordination» στο F. Farina, F. Hahn, S. Vannucci (eds.), *Ethics, Rationality, and Economic Behaviour*, Clarendon Press, 1996, 244-262.
23. T. C. Schelling (1960), όπ. παρ., σ. 94 (πλάγια στο πρωτότυπο).
24. R. H. Hopper, «Left-Right: Why Driving Rules Differ», *Transportation Quarterly*, vol. 36, 4, October 1982, 541-548. H. P. Young (1996), όπ. παρ.
25. Πρόκειται για ορισμένα συμπεράσματα από τα εξελικτικά μοντέλα που αναπτύσσονται στα R. Boyer, A. Orlean (1994), όπ. παρ., και H. P. Young (1996), όπ. παρ.